

Annamaria Bene¹

Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici

 <https://orcid.org/0000-0002-9726-5261>

SRBIZMI U VOJVOĐANSKOM VARIJETETU MAĐARSKOG JEZIKA

Mađarski jezik je do 1920. godine bio monocentrični jezik na koji su uticali razni jezici sa različitim intenzitetom. 1920. počinje period novijeg mađarskog jezika i dešava se verovatno najvažnija, a zasigurno i najneočekivanija promena u razvoju ovog jezika: izuzetno brz prelaz iz monocentričnog u policentrični jezik. Posledica ove promene je pojava regionalnih varijeteta mađarskog jezika. Jedan od tih varijeteta govori se u Vojvodini.

Vojvođanski regionalni varijetet mađarskog jezika ima određene osobine po kojima se razlikuje s jedne strane od mađarskog koji se govori u matici, a sa druge strane od svih ostalih regionalnih varijeteta. Najkarakterističnija razlika su srbizmi. To su direktne pozajmljenice, skoro uvek preuzete sa nepromenjenim značenjem, ali ono što je najinteresantnije jeste da određene srbizme govornici čiji je maternji jezik vojvođanski mađarski sada već prepoznaju kao mađarske reči, što znači da su se oni fonološki, morfološki, semantički i pravopisno prilagodili jeziku primaocu. Ovo je sasvim prirodan proces interferencije prisutan u svim jezicima koji su u svakodnevnom kontaktu.

Ključne reči: mađarski, Vojvodina, regionalni varijetet, policentrični, srbizmi, pozajmljenice

¹ bene@uns.ac.rs

Savremeni mađarski jezik kao policentrični jezik

Istorijski i razvojno mađarski jezik se od 1920. godine nalazi u eri novijeg, savremenog mađarskog jezika. Ovaj jezik se do početka 20. veka razvijao oko jednog kulturno-političkog centra, što znači da je bio inherentno monocentrični jezik: imao je samo jedan dominantni varijetet koji je ujedno bio i standardni i deset dijalekata, ali nije imao regionalne varijetete. Ovo će se drastično promeniti 1920. godine kada je stupio na snagu Trijanonski sporazum i Mađarska je izgubila dve trećine svoje teritorije, a više od tri miliona Mađara – stanovništva čiji je maternji jezik bio mađarski – ostalo je izvan Mađarske u zemljama u okruženju.

Zbog povlačenja novih gržavnih granica mađarski jezik u zemljama u okruženju Mađarske izgubio je direktni kontakt sa standardnim mađarskim, znači sa varijetetom koji se govori u matici, i vrlo brzo počeo se razvijati pod uticajem većinskih, dominantnih (L1) jezika. Ovo je razlog zbog čega je mađarski jezik sadašnjice, to jest savremeni mađarski jezik policentrični jezik (Bene, 2019).

Jedna od najvažnijih karakteristika savremenog mađarskog jezika jeste ta da se on vrlo brzo prilagodio novonastaloj jezičkoj i društvenoj situaciji, te je od strogo monocentrističkog jezika za vrlo kratko vreme postao policentrični.

Savremeni mađarski jezik ima jedan standardni dominantni varijetet koji se govori u matici. To je ujedno i jedini kodificirani varijetet. U savremenom mađarskom jeziku i sada postoji svih deset dijalekata, ali sa tendencijom brzog smanjenja broja govornika (Juhász, 2003).

Ono po čemu se savremeni mađarski jezik razlikuje od mađarskog iz svih prethodnih razvojnih epoha je pojava regionalnih nedominantnih varijeteta. Ima ih sedam i njima se služe govornici mađarskog kao maternjeg jezika pripadnici autohtonih mađarskih zajednica u državama u okruženju Mađarske.

Tuđice ili pozajmljenice u mađarskom rečniku (leksici)

Jezici ne mogu funkcionisati, niti postojati izolovano jedni od drugih: oni su zahvaljujući govornicima, a i raznim vanjezičkim okolnostima kao što su npr. kulturna prožimanja, migracije, kolonizacije itd., u svakodnevnom kontaktu, što između ostalog dovodi do jezičke interferencije i preuzimanja. Jezici najčešće preuzimaju reči, i to najviše imenice, glagole, prideve i priloge.

Reči stranog porekla su pozajmljenice ili tuđice i njihova pojava je vrlo česta u svim jezicima. Po pravilu, jezik preuzima iz onih jezika sa kojima je u određenom periodu svog razvoja u neposrednom kontaktu. Ovakva vrsta preuzimanja zove se direktno preuzimanje.

Jezik pozajmljuje iz drugog jezika najčešće zato, jer se javlja potreba za imenovanjem neke nove, za govornike datog jezika nepoznate stvari ili pojave. Nije retkost ni to da jezik preuzme stranu reč iako u njegovom rečniku već postoji odgovarajući izraz. U ovakvim slučajevima tuđica često keogzistira sa postojećim izrazom, i onda najčešće ima drugačiju stilsku vrednost. Pozajmljenica može i zameniti, istisnuti postojeću, po pravilu arhaičniju reč.

Rečnik ili leksika mađarskog jezika nedvosmisleno ukazuje na to da on pripada ugarskoj podgrupi ugro-finskih jezika, koji pak pripadaju grupi uralskih jezika (Bárczi, 1958). Postoje samo dva jezika koja su slična mađarskom: hantijski i mansijski.

Da najveći deo leksike mađarskog jezika potiče iz ugro-finskih jezika prvi put je dokazano u Rečniku mađarskog jezika Gergelja Cucora i Janoša Fogarašija (Czuczor/Fogarasi, 1862-1874). Prema naučnoj proceni zasnovanoj na komparativnim i jezičkoistorijskim analizama smatra se da oko 80-90% leksike savremenog mađarskog jezika vodi poreklo od ugro-finskih jezika, međutim, zbog ranog razdvajanja ugro-finskih jezika moguće je tek oko 500 reči nedvosmisleno direktno pratiti do predačkih jezika.

Rečnik mađarskog jezika je izuzetno raznolik što se tiče porekla pozajmljenica. Bogaćenje leksike mađarskog jezika preuzimanjem počelo je već u protomađarskom periodu (počinje oko 1000. godine pre n. e. i traje do 896. godine), kada su se pojavile tuđice iz iranskih jezika, pre svega persijskog i iz turskog (prvi turski uticaj).

Početak uticaja slovenskih jezika na mađarski počinje krajem protomađarskog perioda.

Pozajmljenica iz slovenskih jezika ima između pet stotina i hiljadu (Bokor, 2007; Gerstner, 2006). Najstarije, znači najarhaičnije među njima potiču još iz perioda nomaštva i vode poreklo iz staroruskog jezika (npr. *lengyel* 'Poljak', *halom* 'gomila', *tanya* 'salaš', *jász* 'jas' = ime jednog naroda). Intenzivnije preuzimanje slovenskih reči počelo je naseljavanjem mađarskih plemena u Panonsku niziju i osnivanjem mađarske države.

Uporedo sa osnivanjem države počelo je i prisilno preobraćanje Mađara u hrišćanstvo, te danas imamo izraze koji se vezuju za hrišćanstvo a preuzeti su iz slovenskih jezika, u prvom redu iz istočnoslovenskih jezika (npr. *keresztel* 'krstiti', *szent* 'sveti', *pap* 'pop', *zarándok* 'hodočasnik', *apát* 'iguman', *apáca* 'kaluđerica').

Pojedini izrazi vezani za funkcionisanje moderne države isto vode poreklo iz slovenskih jezika: npr. *király* 'kralj', *ispán* 'župan', *megye* '(var)međa', *tiszt* 'oficir', *pénz* 'novac', *pecsét* 'pečat'), pa čak i imena nekih dana u sedmici: *szerda* 'sreda', *csütörtök* 'četvrtak', *szombat* 'subota'.

Postoji u mađarskom jeziku veliki broj pozajmljenica iz slovenskih jezika koji su zamenili postojeće mađarske reči. To su pre svega reči vezane

- za poljoprivredu: npr. *rozs* 'raž', *zab* 'ovas', *gabona* 'žito', *szalma* 'slama', *széna* 'seno', *barázda* 'brazda', *paraszt* 'seljak', *bárány* 'ovce', *jászol* 'jasle', *iga* 'jaram', *zabla* 'uzde', *bab* 'pasulj', *lencse* 'sočivo', *szilva* 'šljiva', *cseresznye* 'trešnja', *málna* 'malina',
- imena biljaka i životinja: npr. *juhar* 'javor', *boróka* 'kleka', *galagonya* 'glog', *gomba* 'pečurka', *moha* 'mahovina', *veréb* 'vrabac', *galamb* 'golub', *rák* 'rak', *vidra* 'vidra'.
- Izrazi vezani za razna zanimanja: *kalapács* 'čekić', *szekerce* 'sekira', *kovács* 'kovač' itd.,
- za kuću i stanovanje: npr. *asztal* 'sto', *gerenda* 'greda', *pad* 'klupa', *párna* 'jastuk', *retesz* 'zasun', *kulcs* 'ključ',
- pozajmljenice vezane za ishranu: npr. *káposzta* 'kupus', *kolbász* 'kobasica', *szalonna* 'slanina', *pecsenye* 'pečenje', *ebéd* 'ručak', *uzsonna* 'užina', *vacsora* 'večera',
- porodične odnose: *család* 'porodica', *unoka* 'unuk(a)', *mostoha* 'maćeha', *dajka* 'dadilja' itd.,
- odevanje: npr. *ruha* 'haljina', *nadrág* 'pantalone', *harisnya* 'čarape', *palást* 'plašt', *szoknya* 'suknja' (TESz., EWUng.).

Tokom staromađarskog perioda razvoja jezika (896-1526) u mađarskom jeziku pojavljuju se latinske reči, a u doba renesanse i humanizma italijanske i francuske pozajmljenice.

U periodu srednjemađarskog jezika (1526-1772) u jezik prelaze germanizmi, a nakon delimičnog osvajanja teritorija srednjevekovne mađarske kraljevine od strane Osmanlijskog carstva počinje i drugi turski uticaj na mađarski jezik.

Uticaj nemačkog jezika jača sve do sredine 19. veka, kada mađarski jezik prvi put postaje službeni ili zvanični jezik na teritoriji tadašnje Mađarske (tada deo Austrougarske monarhije), što je jedan od najvažnijih događaja u periodu novog, standardizovanog jezika (1772-1920).

Razvojno-istorijski gledano, od 1920. godine mađarski jezik nalazi se u periodu novijeg, savremenog mađarskog jezika (Lanstyák, 1998: 228). Za ovaj period je iz perspektive razvoja rečnika najvažnija dominacija pozajmljenica iz engleskog jezika.

Drugi važan aspekt razvoja leksike mađarskog jezika vezan je za prelazak iz monocentričnog u policentrični jezik. S obzirom da je jezički policentrizam doveo do izuzetno brzog razvoja regionalnih varijeteta na koje najčešće utiču određeni slovenski jezici, mađarska lingvistika više ne govori o pozajmljenicama iz slovenskih jezika, već o tuđicama iz srpskog, hrvatskog, slovenskog, slovačkog, ukrajinskog itd.

O vojvođanskom regionalnom varijetetu mađarskog jezika

Regionalni varijeteti mađarskog jezika nisu kodificirani i lako se prepoznaju po rečniku (leksici). Naime, leksičke (a često i gramatičke) karakteristike regionalnih varijeteta razvijaju se pod uticajem većinskih jezika, znači leksičkih, ali i gramatičkih karakteristika većinskih – dominantnih (L1) jezika. Ova pojava u lingvističkoj literaturi poznata je kao interferencija.

Svi regionalni varijeteti mađarskog jezika su funkcionalni varijeteti s tim da broj govornika utiče na stepen funkcionalnosti: što je više govornika to je funkcionalnost veća i obrnuto, jer to utiče na pozitivan ili negativan razvoj jezičkih registara i rečnika.

Vojvođanski regionalni varijetet mađarskog jezika govori se u Vojvodini i maternji jezik pripadnika autohtone mađarske zajednice u Vojvodini. To je jedan od sedam nedominantnih nestandardnih varijeteta ovog jezika. Istovremeno, to je i funkcionalni varijetet, koji se koristi u različitim govornim situacijama. Ovaj regionalni varijetet razvio je i stručne jezike koji se signifikantno razlikuju od onih u matici.

Pored ovoga, vojvođanski regionalni varijetet mađarskog jezika koristi i osam mađarskih dijalekata, što znači da je ovaj varijetet kontaminiran dijalektalnim fonološkim i morfološkim oblicima i frazama (Bene, 2019).

Među govornicima vojvođanskog regionalnog varijeteta mađarskog kao maternjeg jezika postoji vrlo razvijena svest o tome da se njihov maternji jezik razlikuje od varijeteta koji se govori u matici. To znači da znaju da se ne služe standardnim jezikom, već govore jezikom vojvođanskih Mađara.

U vojvođanskom varijetetu mađarskog postoje leksički primeri koji su svojstveni samo za ovaj varijetet, što znači da ih nema ni u jednom drugom regionalnom varijetetu, a nema ih ni u mađarskom jeziku kojim se govori u matici. To su reči koje su preuzete iz dominantnog (L1) srpskog jezika. S obzirom da potiču iz srpskog jezika, i to najčešće iz vojvođansko-šumadijskog dijalekta, jer su vojvođanski Mađari najviše u kontaktu sa starosedelačkim srpskim stanovništvom Vojvodine, ove pozajmljenice možemo nazvati srbizmima. Važno je konstatovati da ove pozajmljenice govornici mađarskog u matici ne razumeju budući da ne postoje u njihovom rečniku,² što je dovelo do njihovog vrlo negativnog stava prema ovom regionalnom varijetetu: smatraju da je to jedan iskvaren, manje vredan jezik.

Pozajmljenice ili tuđice vremenom se fonetski, morfološki, gramatički i semantički prilagode jeziku koji ih je preuzeo. Po pravilu, što je tuđica ranije preuzeta, to je stepen njene prilagođenosti veći i teže ju je prepoznati kao reč stranog porekla. Šta više, tuđice koje laički govornici nisu u stanju identifikovati kao strane ne smatraju se više rečima stranog porekla.

² Izuzev nekoliko srbizama koji su sada već poznati duž granice sa Mađarskom, a pre svega u i oko Segedina.

Pozajmljenice ili tuđice iz srpskog jezika prilagodile su se tvorbenim i morfološkim, ali i fonetskim pravilima mađarskog jezika:

ájde! → SRB: hajde!,
aparát → SRB: aparat,
bazén → SRB: bazen,
blokk → SRB: blok za crtanje,
borovnica → SRB: borovnica,
brusznica → SRB: brusnica,
burek → SRB: burek,
csaszti → SRB: čaščavanje,
dom → SRB: đачki, studentski dom,
dozvola → SRB: vožачka dozvola,
dusek → SRB: dušek,
dzsezva → SRB: džezva,
ekrán → SRB: ekran,
farmerka → SRB: famerke,
flomaszter → SRB: flomaster,
gúzsza → SRB: gužva,
gyuvecs → SRB: đuveč,
helánka → SRB: helanke,
hemijszka → SRB: hemijska olovka,
integrális kenyér → SRB: integralni hleb,
jakni → SRB: jakna,
kaciga → SRB: kaciga,
kaucs → SRB: kauč,
kesza → SRB: kesa,
kikiriki → SRB: kikiriki,
komisszió → SRB: komisija,
kuka → SRB: kanta za smeće ili SRB: kuka za vuču, za kačenje,
licsna → SRB: lična karta,
limenka → SRB: limenka,
majica → SRB: majica,
nafta → SRB: nafta,
passzus → SRB: pasoš,
patika → SRB: patike,
pavlaka → SRB: pavlaka,
planíroz → SRB: planirati,
potvrda → SRB: potvrda,
povratna → SRB: povratna karta,
prikolica → SRB: prikolica,
rámpa → SRB: rampa na pruzi,

ráta → SRB: rata (kredita),
razsnyítý → SRB: ražnjić,
rolka → SRB: rolka,
rolni → SRB: rolna,
ruszvaj → SRB: rusvaj, nered,
salter → SRB: šalter,
siska → SRB: šiške,
stikla → SRB: stikle,
stósz → SRB: štos, dosetka,
suskavác → SRB: šuškvavac,
szárma → SRB: sarma,
szesztra → SRB: medicinska sestra,
szelotejp → SRB: selotejp,
szindikát → SRB: sindikat,
szokk → SRB: sok,
traka → SRB: traka,
trénerka → SRB: trenerka,
tréning → SRB: trening,
tyáo! → SRB: čao!,
vezsbánka → SRB: vežbanka,
zsmigavac → SRB: žmigavac

Među ovim rečima ima primera homonimije, znači reči koje se isto pišu i izgovaraju u oba jezika, ali značenje im je različito. To su imenica *patika* → u standardnom mađarskom to je *apOTEKA*, i imenica *rámpa* → u standardnom mađarskom označava nagnut prilaz skladištima na železničkim stanicama.

Govornici vojvođanskog regionalnog varijeteta mađarskog jezika srbizme najvećim delom sada već identifikuju kao mađarske reči. O tome najbolje svedoče pisani tekstovi, naime, sve češće smo svedoci da pre svega mlađe generacije srbizme ne pišu primenjujući etimološki princip mađarskog pravopisa koji važi onda kada se pišu strane reči, nego fonetski, pri čemu mađarski pravopis ne poznaje ovakav način transkripcije stranih reči.

Za najveći deo srbizama u vojvođanskom regionalnom varijetetu mađarskog jezika postoji odgovarajući izraz u standardnom mađarskom, ali često govornici vojvođanskog mađarskog jezika ne znaju te izraze, što znači da u njihovom rečniku srbizmi imenuju bića, pojave, predmete, događaje za koje iz nekog razloga nisu naučili odgovarajuće reči iz svog maternjeg jezika. Ovo je u jezička interferencija takoreći na delu, ali i demonstracija sposobnosti jedne jezičke zajednice da se prilagođava dominantnom jezičkom okruženju sa kojim je u svakodnevnom kontaktu.

Literatura

- Bárczi, G. (1958). *A magyar szókincs eredete*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bene, A. (2019). Mađarski kao policentrični jezik. In *Језици и културе у времену и простору VIII/1. Тематски зборник*. (pp. 621-629). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Bokor, J. (2007). Szókészlettan. In A. Jászó, A. (szerk.), *A magyar nyelv könyve* (8. kiadás) (pp.164-196). Budapest: Trezor.
- EWUng. = Benkő L. (szerk.). (1993-1995). *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (1-2). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Czuczor, G., Fogarasi J. (1862-1874). *A magyar nyelv szótára* (1-6). Pest: Athenaeum.
- Gerstner, K. (2006). A magyar nyelv szókészlete. In Kiefer, F. (főszerk.), *Magyar nyelv* (pp. 306-334). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juhász, D. (2003). A magyar nyelvjárások területi egységei. In Kiss, J. (szerk.), *Magyar dialektológia* (pp. 262-324). Budapest: Osiris Kiadó.
- TESz. = Kiss, L. (szerk.). (1967-1976). *Történeti-etimológiai szótár* (1-4). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lanstyák, I. (1996). A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről. In Kontra, M., Saly, N. (szerk.), *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról* (pp. 227-251). Budapest: Osiris.

SERBIANISMS IN VOJVODINIAN REGIONAL VARIATION OF HUNGARIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The Vojvodinian regional variation of the Hungarian language is different from the contemporary Hungarian spoken in Hungary and all other regional variations of Hungarian as well. The most distinctive difference are the Serbanisms.

Serbianisms are direct borrowings, almost always taken over from the donor language with unaltered meaning. Interestingly, many speakers whose mother tongue is the Vojvodina variation of Hungarian already recognise these borrowings as Hungarian words, which means that they have adapted phonologically, morphologically, semantically and in spelling to the recipient language. This is a very natural process of interference present in all the languages that are in daily contact.

Keywords: Hungarian, Vojvodina, regional variation, policentric, Serbianisms, borrowings